

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2019 • Sayı: 52

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Bursa Emir Sultan Külliyesi Vakıfları (Kuruluşundan XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)..... The Waqfs of Bursa Emir Sultan Kulliyeh (from Establishment until the end of XVIIth Century) Nilüfer Ateş	
Osmanlı Dönemi'nde Tokat Ali Paşa Camii Vakıfları..... Waqfs of Ali Pasha's Mosque in Tokat During the Ottoman Period Ali Açikel	
Midilli'de Kreokopou Manastırı Arazi Gelirini Paylaşma Mücadelesi ve Aziz Mahmud Hüdâî Vakfı..... The Struggle for Income Sharing of Kreokopou Monastery in Lesvos and Aziz Mahmud Hüdâî Waqf İbrahim OĞUZ	
Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı (16-18. Yüzyıllar) Imam Abdullah Mosque and Zawiya Waqf in Hasankeyf Mehtap Nasıroğlu	
18. Yüzyılda Hayırsever Bir Padişah Kadını: Vuslat Kadın'ın Medine ve İstanbul Vakıfları A Philanthropist Consort of Ottoman Sultan in the 18th Century: The Case of Vuslat Kadın's Medina and İstanbul Waqfs Abdullah Çakmak	
Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları..... Safranbolu Cash Waqfs in the Ottoman Period Abdulkadir Atar	
Çemişgezek Hamidiye Medresesi Hamidiye Madrasah in Cemisgezek Celalettin Uzun	
Basra'daki Sahabe Türbe ve Mescitleri ile Vakıflarının Osmanlı Dönemindeki Durumu The Status of the Tombs and Masjids in Basra that belong to the Prophet's Companions and Their Waqfs in the Ottoman Period Reyhan Şahin Allahverdi	
Osmanlı Macaristanı'nda Tekkeler, Türbeler, Şehitlikler ve Mezar Taşları..... Dervish Lodges, Tombs, Martyrs Burial Sites and Tomb Stones in Ottoman Hungary Mehmet Emin Yılmaz	
Topografik Etmenlerin İzinde: Edirne Selimiye Külliyesi..... Following the Topographical Factors: The Selimiye Complex in Edirne Murat Sav	
Kitabiyât..... Book Review	
Mihrişah Valide Sultan Vakfı Yılmaz Kurt	
Vakıflar Dergisinden Seçmeler – IV Yusuf Turan Günaydın	

Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı (16-18. Yüzyıllar)*

Mehtap Nasıroğlu**

Öz

İnsanlığın yerleşik hayata geçişiyle başlayan medeniyet sürecinin en önemli uzantısı olan şehirler, tarih boyunca ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen çeşitli mekânların oluşturduğu yerleşim yerleridir. Bu mekânlar, şehirde bir arada yaşayan toplumun sosyal, ekonomik, dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılardır. Osmanlı şehirlerinin hem silüetinin hem de mimarisinin oluşmasında önemli yeri olan bu yapılar, genellikle vakıf anlayışıyla oluşturulmuş ve sürdürülmüştür. Vakıf anlayışı, şehrin temel birimi olan mahallelerde görülen ahengin, dayanışma ve yardımlaşmanın da temelini oluşturmaktadır. Bir Osmanlı şehrinde vakıf kurumunun somut tezahürlerinden olan cami ve zaviye gibi yapılar, toplumun sosyal ve kültürel olarak ilişki içerisinde olmasına ve gelişmesine katkı sağlamaktaydı.

Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak Hasankeyf şehrinin sosyal dokusunun gelişmesine ve gündelik hayatın dinamizmine çok büyük katkı sağlayan İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi tanıtılmıştır. Ayrıca bir yapılar topluluğu olan bu vakfın işleyişi, gelir ve gider kalemleriyle, içerisinde çalışan personelin aldıkları ücretlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Vakıf, İmam Abdullah, Cami, Zaviye

Imam Abdullah Mosque and Zawiya Waqf in Hasankeyf

Abstract

The cities, which are the most important extension of the process of civilization started by the humans' transition into the settled life, are the places of settlement formed by various principle entities which are generated based upon the needs of the community throughout the history. These entities are the structures in regards to fulfilling the social, economic, religious and cultural needs of the society which lives together in the city. These structures, which have a significant place in the formation of both the silhouette and architecture of the Ottoman cities, have mostly been created and maintained by means of establishing waqfs. The concept of waqf also forms the harmony, solidarity and cooperation observed in the neighborhoods which are the basic units of the city. In an Ottoman city, the structures such as mosques and hermitages, which are amongst the tangible manifestations of the institution of waqf, had been providing a social and cultural interaction within the society and thus contributing into its development.

In this study, based upon the Ottoman archival documents, the Imam Abdullah Mosque and Zawiya, which provided great contributions into the development of the social fabric and the dynamism of the daily life of the city of Hasankeyf, are introduced. Additionally, the way of operation, revenues and expenditures of the waqf, comprising a group of various buildings, and the wages of its personnel are addressed.

Keywords: Hasankeyf, Foundation, Imam Abdullah, Mosque, Zawiya.

* DOI: 10.16971/vakiflar.570693

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: 27-05-2019

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.12.2019

Makale Rapor Durumu: Makale, iki akademik hakemin inceleme raporları neticesinde yayınlanmıştır.

Article Report Status: The article was published as a result of the review reports of two academic referees.

** Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-BATMAN; mehtapnasiroglu@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4411-0784>

Giriş

Günümüzde Batman İline bağlı küçük bir ilçe olan Hasankeyf, 1990 yılına kadar Mardin'e bağlı Gercüş ilçesinin bir nahiyesi durumundaydı. Dicle nehrinin kıyısında kurulmuş olan bu yerleşme, Diyarbakır-Cizre, Batman-Midyat karayolu üzerinde yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin doğu sınırına denk gelen Hasankeyf'in kuzeyinde önemli petrol yataklarına sahip Raman Dağları bulunmaktadır (Yıldırım, 2004: 1; Ergin Yıldırım, 2006: 1).

Dicle nehri üzerinde bir geçiş yeri ve Kafkasya-İran ile Mezopotamya'yı birbirine bağlayan yolun önemli bir durağı olması sebebiyle, Ortaçağın büyük şehirlerinden olan Hasankeyf, en parlak dönemlerini bir İslam merkezi olarak yaşamıştır (Aydın, 2000: 3). Ortaçağ coğrafyacıları genellikle Hasankeyf'i, kalesinin müstahkemliği ile tarif etmişlerdir. (El-Mukaddesi: 141; İbn Havkal: 218-219)

Prehistorik (tarih öncesi) dönemlerden itibaren yerleşim yeri olan Hasankeyf (Arık, 2003: 13), sırasıyla Roma, Mervaniler, Selçuklular, Artuklular, Eyyubiler, Akkoyunlular ve Osmanlıların hakimiyet alanına girmiştir. En parlak dönemini XIII. yüzyılda yaşayan şehir, Osmanlı yönetiminin ilk yıllarını temsil eden 1526 yılında orta büyüklükte bir merkezdi.¹ Ancak XVII. yüzyıldan itibaren gelişen şartlar Hasankeyf'i olumsuz etkilemiş ve burayı çevresiyle irtibatı kesilen küçük bir kasaba konumuna getirmiştir (Oğuzoğlu, 1997: 364-367; Ory: 506-509).

Öte taraftan, İslam medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olarak ortaya çıkan vakıf, VIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur (Yediyıldız, 2012: 479). İslam devletlerinde inşaat ve bayındırlık işlerinin bir bölümünü doğrudan doğruya devlet üstlenmekteydi. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde her beylerbeylik merkezinde, gerektiği zaman yerel ustaları ve işgücünü seferber edip kaleler, köprüler, camiler ve başka kamu binaları inşa veya tamir ettirmeye yetkili bir devlet mimarı bulunmaktaydı. Buna karşılık kentlerin çarşılar, dükkânlar, hamamlar ve bedestenler gibi ticari tesisleri, dini hayrat külliyelerini ayakta tutacak gelir kaynakları yaratmak amacıyla, vakıf sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi (İnalçık, 2000: 119-120). Bu dini hayratların başında kuşkusuz camiler, tekke ve zaviyeler gelmekteydi. İslam dini, İslam şehirlerinde yaşayan halkın birlikte namaz kılacakları genişlikte bir cami inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Esasen bu yapılar sadece ibadet amacıyla kullanılmamakta, çeşitli fonksiyonlar üstlenmekteydi (Halaçoğlu, 2007: 154). İbadet işlevi dışında camiler aynı zamanda manevi etkileşim ile dini bilginin öğretildiği merkezler ve halka açılan toplantı yerleriydi. İnsanların davranışlarına yön veren değerler burada öğretilmekteydi. Ayrıca kaynağını Kuran ve sünnetten alan bu değer ve bilgilerin yaygınlık kazanması, camilerin etrafından başlayarak ihtiyaç duyulan her yerde vakıf olarak teşkil edilen çeşitli eğitim öğretim kurumları vasıtasıyla gerçekleşmekteydi (Yediyıldız, 2012: 479). Şehirlerde müstakil bir mahkeme binasının bulunmadığı zamanlarda camiler mahkeme olarak da hizmet vermekteydi. Bu nedenle şehir halkı aralarındaki anlaşmazlıkları buralarda çözüme kavuşturur, alım-satım işleri, evlenme-boşanma ve nafaka gibi toplumsal hayatla ilgili meseleleri de yine camilerin bünyesinde hallederlerdi. Bu yönüyle bakıldığında camiler mahallenin en önemli kamu alanları statüsündelerdi (Behar, 2014: 27).

1 XVI. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi olan Hasankeyf'te, 14 mahalle, 4 cami, 30 mescit, 2 muallimhane, 2 medrese, 2 kervansaray, 11 zaviye ve Kayseriyye adı verilen 70 dükkanlı bir çarşının yanı sıra, 448 dükkân, şem'hane, tahunhane, debbağhane, boyahane ve 2 meyhane de vardı (Erpolat, 2008: 58). Bu dönemde şehir, Antep, Diyarbakır ve Mardin'den sonra hem dış görünümü hem de nüfusu açısından Urfa ile birlikte Güneydoğu Anadolu'nun en büyük dördüncü kenti konumundaydı (Oğuzoğlu, 1997: 366; Erkek, 2008: 78).

İslam medeniyetinde sosyal hayatın önemli merkezlerinden biri de zaviyelerdi. Zaviye, şehir, kasaba ve köylerde ya da yollar üzerinde kurulmuş olup, içinde belli bir tarikata mensup şeyh ile dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri belli bir müesseseyi ifade etmektedir. Ancak “zaviye” kelimesi yerine çeşitli zamanlarda farklı terimler de kullanılmıştır. Özellikle “ribat”, “tekke-tekke”, “hângâh”, “buk’a”, “medrese”, “dergâh” gibi terimler “zaviye”yi ifade etmek için sık kullanılan kelimeler olmuşlardır. XVI. yüzyıl arşiv belgelerinde “zaviye” terimi şehir, kasaba ve köylerdeki küçük tekkeler için kullanılmakla beraber, ticaret ve seyahat yolları üzerindeki misafirhaneleri de ifade eder olmuştur. Geçitler ve derbentlerde kurulmuş olan bu müesseselerin dini bir hüviyet taşımadıkları noktası daha ağır basmaktadır (Ocak, 1978: 248, 258).

Bu çalışmada, Hasankeyf antik kenti sınırları içerisinde yer alan, ancak inşası devam eden İlisu Barajı nedeniyle mevcut yerinden taşınan, İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi ile vakfı üzerinde durulacak; yoğunlukla Evkaf² ve Hurufat³ defterlerindeki kayıtlar ışığında, cami ve zaviye vakfının Osmanlı dönemindeki yapısı ve işleyişi hakkında bilgi verilerek, müessesede çalışan personelin durumu ve vakfın gelir gider kalemlerinden bahsedilecektir.

İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi

Daha çok zaviyesiyle anılan bu yapılar topluluğu (Oğuzoğlu, 1997: 367; Bizbirlik, 2002: 71) yakın zamana kadar Hasankeyf Antik Kenti’nin girişinde Dicle’nin sol yakasında bir tepe üzerinde bulunmaktaydı. İmam Abdullah Zaviyesi, Batman’ın Hasankeyf ilçesinde yapımı süren İlisu Baraj Gölü altında kalacağından, 10 Eylül 2018 tarihinde “Yeni Hasankeyf”teki Arkeopark alanına taşınmıştır. Bu zaviye, Hasankeyf Eyyubi meliki el-Melikü’l Muvahhid Takiyeddin Abdullah tarafından (647-693/1249-1294) yaptırılmıştır (Hısn-ı Keyfâ Vekayinamesi: 41a.).⁴ Zaviyenin, şuan Diyarbakır Arkeoloji Müzesi’nde bulunan giriş kapısının üzerindeki kitabede, yapının Uzun Hasan’ın oğlu Halil tarafından 1478’de tamir edildiği yazılıdır (Zengin, 2001: 168).⁵ Bu yapı, benzer örneklerinde de görüldüğü gibi bir avlu çevresinde değişik amaçlar

2 Çalışmada kaynak olarak kullanılan evkaf defterleri, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bulunmaktadır. Bunlardan 21, 4540 ve 7457 numaralarla kayıtlı olanlar Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi’nde (MAD), 1122 numaralı kayıtlı olan bir defter de Tahrir Defterleri Tasnifi’nde (TD) yer almaktadır. 1564 yılı tahririne göre hazırlanan 21 numaralı defter (BOA, MAD. 21:1), XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait bilgileri ihtiva etmektedir. 4540 ve 7457 numaralı defterlerde ise herhangi bir tarihe rastlanmamaktadır. Ancak Bizbirlik, bazı verilerden hareketle her iki defteri XVI. yüzyılın son çeyreğine tarihlemektedir (bk. Bizbirlik, 2002: 7). 1122 numaralı deftere gelince, 14 Ramazan 974 (25 Mart 1567) tarihidir (bk. BOA, TD. 1122: 2). Bu defterlerden başka, yine aynı arşivde Tahrir Defterleri Tasnifi’nde 998 numaralı kayıtlı, vakıf gelir-giderlerini de gösteren, başka bir defter daha vardır. Bu defter, arşiv idaresince 1530 tarihli olarak yayımlanmış (bk. 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zül-Kâdiriyeye Defteri (937/1530) I. Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1998) olmakla birlikte, defterin tarihi konusunda farklı görüşler de vardır. Bunlardan bir kısmı 1526 tarihli olduğunu savunurken (bk. Göyünç, 1991:54; Erpolat, 2008: 56; Kılıç, 2014: 184), bir kısmı da, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1522-23 yıllarında yaptırdığı umumi tahriri referans göstererek, 1523 olarak tarihlendirmiştir (bk. Ünal, 1989: 5; Bizbirlik, 2002: 6). Dolayısıyla son iki tarihlendirme arasında önemli bir fark olmadığı düşüncesinden hareketle, çalışmada bu defterdeki veriler için 1523 tarihi kullanılmıştır.

3 Bu çalışmada kullanılan Hurufat defterleri ise; Vakıflar genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) 539, 1084, 1090, 1094, 1095, 1098, 1099, 1100, 1139, 1158 numaralı defterlerdir. Bu defterler, 1690-1805 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti’nde vakıflara yapılan tayin ve terfi işlemleri Kazaskerlik Dairesi tarafından tutulan ve alfabetik bir düzenle kaleme alınan Hurufat Defterlerine kaydedilmekteydi ki, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan bu defterlerle ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. Alkan (2007), Alkan (2010), Beyazıt (2013); Eroğlu Memiş (2013); Demirtaş (2012); Çakar (2018); Çakar-Uzun (2017).

4 Takiyeddin Abdullah’ın Kafur adındaki hizmetçisi, rüyasında İmam Abdullah’ın şehit düştüğü yeri görmüş, bunun üzerine İmam Abdullah türbe ve zaviyesi yaptırmıştır (Hısn-ı Keyfâ Vekayinamesi : 41a.).

5 Kitabenin Türkçe metni: “Bu mübarek yapının yenilenmesini Osman’ın oğlu Ali’nin oğlu Hasan’ın oğlu Sultan Halil, Rahman ve Rahim olan Allah’ın (mükafatını) umarak emretti. Allah onların amellerini doğrulukla tamamlasın. 878 Hicri yılının Zilhicce ayında (Nisan-Mayıs 1474)” (Yurttaş, 1991: 191); A. Gabriel, sehven Uzun Hasan’ın oğlu Ali tarafından tamir edildiğini yazmaktadır (1940: 80).

için kullanılan bölümleri ihtiva etmektedir (Sözen, 1981: 141). Bu bölümler Cafer-i Tayyar'ın oğlu İmam Abdullah'ın yaptığı varsayılan türbe, avlu ve camiden oluşmaktadır. Avlunun kuzeyinde yer alan kare planlı minarenin yıkıldığı anlaşılmaktadır (Kılıcı, 1987: 162; Bizbirlik, 2002: 71). Ancak yapının neredeyse çökme durumuna gelen kısımlarının sağlamlaştırılması için 2010 yılında Hasankeyf Kazı Başkanlığı tarafından proje hazırlanmış ve bu kapsamda 2012-2013 yılları arasında konservasyon ve restorasyon çalışmaları tamamlanmıştır (Akgönül vd. 2016: 193).

İmam Abdullah Camii, Osmanlı arşiv belgelerinde genellikle cami ve zaviye kimliğiyle kaydedilmiş olmakla birlikte,⁶ bazen mezar vakfı olarak da zikredilmiştir.⁷

İmam Abdullah Vakfı Gelirleri

1523 ve 1567 tarihli defterlerde İmam Abdullah Vakfı'nın gelir ve giderlerine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Buna göre, 1523 yılında vakfın gelirleri 3 köy ve 2 mezranın çeşitli mahsulünden ve değirmen, hamam, dükkân, bağ ve bostan vâridâtından oluşmaktaydı. Gelir kalemlerinin bir kısmını da vakfın içerisinde yer alan ve İmam Abdullah'a ait olduğuna inanılan türbeye bırakılan sadakalar oluşturmaktaydı. Bu dönemde vakfın 19.273 akçelik bir geliri mevcuttu ve bunun büyük bir kısmı vakıfta çalışan personelin ücretlerini karşılamaktaydı. Personel maaşlarının dışında vakıfta mutfak masrafları için senelik harcanan 5772 akçelik meblağ da vakfın diğer bir gider kalemini oluşturmaktaydı (BOA, TD. 998: 261).

1567 yılında vakfın gelirlerinin bir hayli arttığı görülmektedir. Bu dönemde daha önceden Simsim isimli bir mezranın da (BOA, TD. 998: 261) köye dönüşmesiyle beraber vakfın gelirleri 4 köyün mahsulü ile çeşitli gayrimenkullerin kiralardan oluşmaktaydı. Toplam gelir 1523 tahririyle kıyaslandığında 8646 akçe artarak toplamda 27.919 akçeye çıkmıştır. 1567 yılında vakfın giderleri yine personel maaşları ve mutfak masraflarından oluşurken, personel ücretleri mutfak masraflarından daha fazlaydı. Ancak 1523'te vakfın gelirleri ve giderleri eşit iken 1567 tarihinde giderler artmış olmasına karşın ziyade verdiği görülmektedir. XVI. yüzyılın ilk yarısında vakıfta toplamda 16 personel çalışırken yüzyılın ikinci yarısında personel sayısı 17'ye yükselmiştir (BOA, TD. 1122:7).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru vakfın personel sayısı 15'e düşmüş, bununla doğru orantılı olarak giderler de azalmıştır. 1567 tahririnde vakfın giderleri 19.800 akçe iken bu dönemde 13.680'e düşmüştür (BOA, TD. 1122:8; BOA, MM. 4540: 13). Bir sonraki tahrirde vakfın giderleri daha da azalarak 6850 akçe olmuştur (BOA, MM. 7457:8). Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre vakfın faaliyetleri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir (VGMA, 539:101).

İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi Vakfı'nın Çalışanları ve Ücretleri

Bir vakfın işleyişinden sorumlu olmak üzere atanan kişiye mütevellî denmekteydi. Mütevellînin yaptığı her eylem vakfın lehine olmak durumundaydı. Vakfiyenin koşullarına uygun bir biçimde hareket etmek zorunda olan mütevellî, hizmet binalarının bakım ve onarımı, vakıf personelinin atanması ile bunların ücretlerinin zamanında ödenmesi, gelirlerin toplanması ve personelin görevlerini gerektiği şekilde yapmalarının sağlanması gibi sorumluluklara sahipti. Kurallara uygun bir şekilde atanan mütevellî, görevini kötüye kullanmadığı müddetçe tevliyetten ihraç edilemezdi (Öztürk, 2006: 217-219).

Osmanlı topraklarında her vakıf, ayrı birer birim şeklinde bir kadın veya erkek nazırın denetiminde, mütevellî ya da mütevellîler tarafından yönetilmekteydi (Yediöldüz, 2012: 485). Mütevellîlerin atanması çeşitli şekillerde gerçekleşmekle beraber en sık atanma biçimi kadı (VGMA, 1098: 60) ya da nâib (VGMA, 1139:3;

⁶ "Vakf-ı Câmî' ve Zâviye-i İmam Abdullah" (BOA, MAD. 21: 10; BOA, TD. 1122: 7).

⁷ "Vakf-ı mezar-ı İmam Abdullah Aleyhi'r-rahme" Bk. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyar-i Bekir Ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım (1998): 261.

1098: 59; 1094:106; 1099:68) arzlariyla merkezde hazirlanan berâtlarla yapilan atamalardi. Mütevelliler de diğ er vakıf çalışanları gibi emeklerinin karşılığında belli bir ücret almaktaydılar. 1523 ve 1567 yıllarında İmam Abdullah Vakfı'nda müteveli (tevlıyet) ücreti günlük 2 akçeydi (BOA, TD. 998: 261; BOA, TD. 1122:8).

Vakıflarda müteveli dışında yönetici veya denetleyici konumunda olan nâzırlar da çalışmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde maliye, idare ve vakıf kurumlarındaki denetleyiciye nâzır, bu görevin uygulandığı kurum ve faaliyetlere de nezâret denilmekteydi. Osmanlılar'da yaygın olarak mukataaların vergilendirilmesi içinde çalışan nâzırların yine en sık görevlendirildikleri alanlardan biri vakıf sektörüydü. Bu sektörde görevlendirilen nâzır, mütevellinin vakıfla ilgili yetkilerini denetlemekten sorumluydu (Genç, 2006: 449-450).

İmam Abdullah Vakfında 1523 yılında görevli olan bir nâzır günlük 3 akçe alırken (BOA, TD. 998: 261) 1691 yılında bu miktarın 1 akçeye düştüğü görülmektedir (VGMA, 1098: 59). 17. yüzyılın son çeyreğinde nâzırların aldıkları ücretlerin düşüşü vakfın gelirlerinin azaldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Nâzırların atama işlemlerinin yine naipler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır (VGMA, 1098: 59).

İmam Abdullah vakfı, içerisinde cami dışında "zaviye" veya "tekke" denilen bir "şeyh" in idaresinde tasavvufi faaliyetlerin yürütüldüğü (Ocak, 1978: 247) yapıları da barındırmaktaydı. Bu yönüyle vakfın çalışanları arasında zaviye ayağını temsilen bir şeyh de bulunmaktaydı.

İlk dönem Osmanlı hükümdarları kazanılan topraklardaki ahalinin yeni yönetime alışmalarını kolaylaştırmaları ve iskân konusunda yardımcı olmaları için şeyhlere ve dervişlere imtiyaz tanımaktalardı. Bundan dolayı yeni fethedilen topraklarda şeyhlere zaviyeler açıp vakıf tahsis etmek veya önceden bir vakfa sahip olanların vakfını genişletmek gibi politikalar yürütülmekteydi. Ancak merkezi otoritenin güçlenmeye başladığı XV. yüzyıldan itibaren zaviyelere tanınan imtiyazlar tedricen kısıtlanmaya başlanmıştı. Özellikle XVI. yüzyılda "zaviye" terimi köy, kasaba ve şehirdeki tekkeler için kullanılmış, bunun yanında seyahat ve ticaret yolları üzerindeki misafirhaneleri de temsil eder olmuştu. İkinci amaç için kullanılan bu müesseseler dini bir hüviyet taşımamaktaydı (Ocak, 1978: 256- 259).

Zaviye şeyhliği terimi içerik olarak dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Selçuklu devri ile Osmanlıların ilk dönemlerinde zaviye şeyhleri çeşitli tarikatlara mensup, dini kimliği güçlü kişilerden oluşmaktadırlar. Ancak bu sistem zamanla babadan oğula geçen bir şekil olarak vakfın hem maddi hem de manevi yönetiminin belli ailelerin eline geçtiği görülmektedir. Bu durum Anadolu'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda birçok derebeyi ve âyan ailelerinden daha güçlü hâkimiyet alanı kuran şeyh ailelerinin oluşmasına yol açmıştır (Ocak, 1978: 262- 264). Zaviye şeyhlerinin atamaları bazı durumlarda naipler tarafından gerçekleştirilirken (VGMA, 1139: 3), bazen de mütevellinin arzı üzerine şeyhülislamın önerisiyle yapılmaktaydı (VGMA, 1090: 15; 1095: 53). Örneğin; 1786 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda üç akçe ile meşihata mutasarrıf olan Salih ölünce yerine Osman'ın geçmesi için vakfın mütevellisi tarafından Şeyhülislam Ahmed Efendi'ye arzda bulunulmuş böylece şeyhülislamın onayıyla Osman, zaviye şeyhi olarak atanmıştır (VGMA, 1095: 53).

1523 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda meşihat görevi için günlük 9 akçe ödenirken (BOA, TD. 998: 261) 1567 yılında bu ücret 3 akçeye düşmüştür (BOA, TD. 1122:8). Meşihat görevi için vakıftan ödenen 3 akçelik ücret 18. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir (VGMA, 1139:3; 1090: 15; 1095:53).

Vakıfta idari görevlilerin yanı sıra imam, müezzin, hatip ve kâtip gibi personel de hizmet vermekteydi. 1523 yılında İmam Abdullah Camii'nin imamet ciheti 4, hitabet ciheti ise 3 akçe idi (BOA, TD. 998: 261). 1567 yılında imamet ve hitabet cihetleri tek kalem altında toplanmış ve her iki görev için bir kişi atanmıştı. Bu tarihte imamet ve hitabet için toplamda günlük 4 akçe ödenmekteydi (BOA, TD. 1122:8). 1706 yılına ait bir hurufat belgesine göre vakfın imam dışında bir hatibe ihtiyacı olduğu ve bu nedenle kadı arzıyla bu göreve Seyyid Kasım'ın atandığı anlaşılmaktadır (VGMA, 1098: 60). Vakıfta imam olarak görev yapan personelin almış olduğu 4 akçelik yevmiye 18. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir (VGMA, 1158: 106).

Camide, namaz vakitlerinde ezan ve kamet görevlerini yerine getiren müezzinler de bulunmaktaydı. Osmanlı döneminde müezzinler, maaşlarını mescit ve cami vakıflarından almaktaydı. Atamaları, Osmanlıların ilk dönemlerinde vakıf mütevellisinin teklifi ve şeyhülislamın onayıyla hazırlanan beratla gerçekleştirilmekteydi. II. Mahmut döneminden itibaren atama teklifi Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti tarafından uygulanmıştır (Küçükbaşçı, 2006: 494). 1523 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda müezzinlik yapan personele günlük 2 akçe ödenmekteydi (BOA, TD. 998: 261). 1567 tarihinde ise camide iki müezzin çalışmaktaydı ve bu her iki personel için de günlük 2 akçe ödenmekteydi. 1728 yılında müezzinlik ciheti boşalınca bu göreve evlâd-ı vakıftan Seyyid Osman getirilmiş (VGMA, 1139:3), 1756 yılına kadar camide müezzin olan Osman, bu tarihte kendi rızasıyla görevini oğlu Ahmet'e bırakmıştır (VGMA, 1090: 14). 1786 yılına kadar caminin müezzinlik işini Ahmet'in devam ettirdiği anlaşılmaktadır (VGMA, 1158: 106). Başta aile vakıfları olmak üzere, küçük vakıfların tüm idaresi mütevelliler tarafından yürütülürken, büyük vakıfların idaresi daha zor olduğu için müteveli, nâzır, câbi veya katip gibi birçok görevli birlikte görev yaparlardı (İpşirli, 1992: 529). İmam Abdullah Vakfı'nda kâtiplik yapan personel 1523 ve 1567 yıllarında günlük 2 akçe karşılığında hizmet vermektelerdi (BOA, TD. 998: 261; 1122:8). Hurufat defterlerinden anlaşıldığına göre 17. ve 18. yüzyıllarda vakfın kitabet ciheti bulunmamaktaydı. Ancak cibâyet ve muhasebe cihetlerinin varlığı, bu dönemlerde kâtibin yapacağı işleri de câbi ve muhasebecinin yaptığını göstermektedir. Câbilerin statüleri ve ücretleri vakfiyelerdeki hükümlerle belirlenir, tayin ve azil gibi idari ve hukuki işleri kadılar aracılığı ile yürütülürdü. En önemli görevleri vakıfların gelirlerini toplamak olan câbiler, vakfın iş hacmine ve büyüklüğüne göre 1 ile 10 akçe arasında yevmiye alırlardı (İpşirli, 1992: 529). 1523 ve 1567 yıllarında İmam Abdullah Vakfı'nda çalışan cabilerin almış oldukları günlük ücret 3 akçeydi (BOA, TD. 998: 261; 1122:8). 1705 yılında vakfın cibayeti vâkıfın çocuklarından Mehmed isimli bir şahsa verilmişti ve bu kişi aynı zamanda Kur'an tilaveti de yapmaktaydı (VGMA, 1098: 59). 1728 yılında vakıfta 3 akçe ile muhasebecilik görevi yapan Derviş Hasan'ın beratsız olarak bu işi yaptığı ve vakıf tarafından berat talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır (VGMA, 1139: 3). 1742 yılında Derviş Hasan ölmüş ve onun yerine vakfın muhasebe görevi yine 3 akçe ile Mustafa b. Hacı Osman'a verilmiştir.

Vakıf çalışanları arasında dua etmekle görevli olan ve duâgû adı verilen kimseler de bulunmaktaydı. "Dua eden, duacı" anlamındaki bu kavram Osmanlılarda tarikat hiyerarşisi ve devlet teşkilatında dua ile ilgili sorumlulukları yerine getiren kişiler için kullanılan resmi bir unvandı. Bazı kayıtlarda "duahan" olarak geçen bu görevliler, belirli merasim ve törenlerde duruma uygun olarak dualar okurlardı. Duâgûluk tarikat hiyerarşisinde de üst makamları ifade etmekteydi. Zamanla törenlerde yapılan duaların yanı sıra devletin devamı için hayır temennisinde bulunan kimselere belli bir ücret karşılığında görev verilmesi kararlaştırılmış ve bu amaçla "duâgûluk ciheti" tahsis edilmiştir (İpşirli, 1994: 541).

Osmanlılarda duâgûluk görevinin en sık rastlanıldığı alan vakıflardır. Vakfiyelerde yoğunlukla ilim ve tarikat mensuplarına verilen duâgûluk vazifesi, aslında ilim ehlini maddi açıdan destekleme amacı gütmekteydi. Belgelerde İmam Abdullah vakfında bu görevin 1523 ve 1567 yıllarında mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak 18. yüzyılda vakıfta duâgûluk görevi diğer personele kıyasla oldukça yüksek bir ücretle icra ediliyordu. Zira İmam Abdullah vakfında çalışan duâgûlar 18. yüzyıl boyunca günlük 10 akçe yevmiye almaktaydılar (VGMA, 1100: 62; 1090: 14; 1090: 15; 1099: 68; 1099: 69; 1084: 22; 1158: 106; 1095: 53). Bu rakam imam ve müezzinlerin almış oldukları ücretlerin oldukça üzerindediydi. Vakıfta duâgûluk vazifesi başlangıçta babadan oğula intikal etmiyordu. Mesela 1728 yılında bu vazifeyi yürüten Hafız Ahmet, görevinden kendi isteğiyle feragat edince vakfın duâgûluk cihetine padişah beratıyla Derviş Hasan getirilmiştir (VGMA, 1139: 3). Daha sonra 1744 senesinde bu göreve gelirini Bayra (?) isimli köyden almak üzere günlük on akçeyle

Mahmud bin Mollazâde atanmıştır (VGMA, 1100: 62). Yaklaşık yedi yıl bu vazifeyi yapan Mahmud, 1751'de görevini kendi isteğiyle Abdulgaffur bin Seyyid Osman'a bırakmıştır (VGMA, 1100: 62).

Vakıfta çalışan personele ücretleri her zaman nakit olarak ödenmiyordu. Mesela 1764 yılında İmam Abdullah Vakfı'nda duâgûluk görevine atanan Seyyid Abdurrahman halifeye ücreti nakit olarak değil, aynı biçimde ödenmekte ve senelik bir Amid müddü⁸ buğday olarak verilmekteydi (VGMA, 1099: 69). 1786 senesinde bu göreve atanan Müderriszâde Abdurrahman'a da ücreti yine aynı olarak, ancak bu kez yarım Amid müddü buğday şeklinde ödenmekteydi (VGMA, 1095: 53). Bu durum yüzyılın sonuna doğru duâgûluk vazifesi için ödenen miktarın kısmen azaldığını göstermektedir.

1764 yılından itibaren İmam Abdullah Vakfı'nda duâgûluk vazifesi "evlada meşruta olup" babadan oğula intikal eden bir hal almaya başlamıştır. Anılan tarihte bu görev "evlâd-ı vakıftan" Salih halifeye mütevellî arzıyla verilmiştir (VGMA, 1099: 69). Ancak daha sonraki tarihlerde bu görevin babadan oğula intikal ettirilme durumu yine ortadan kalkmış ve duâgûluk vazifesi Müderriszâde Seyyid Abdurrahman'a verilmiştir (VGMA, 1095: 53). Bu gelişmenin yaşanmasından, vakıflarda duâgûluk görevinin daha çok ilim ehli kimselere verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Vakıfta dini görevliler arasında hafızlar da bulunmaktaydı. 1523 ve 1567 yıllarında İmam Abdullah Vakfı'nda 5 tane hafız çalışmakta ve bunlar günlük 5 akçe yevmiye kazanmaktaydı (BOA, TD. 998: 261; 1122:8). 18. yüzyılda vakıfta çalışan personel arasında hafızlara rastlanılmaması, XVI. yüzyılda da vakıfta duâgûların bulunmaması, bu vazifenin zamanla duâgûluk görevine evrildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Vakıfta çalışan personel arasında cami ve zaviyeye, çeşme ve sarnıç gibi kaynaklardan su taşımakla görevli olan *sakalar* ve yine vakfın temizliğinden sorumlu olan *ferraşlar* bulunmaktaydı. 1523 yılında vakıfta sakalık görevini yapacak personel bulunmazken, ferraşlık görevini yapan personel 1,5 akçe yevmiye almaktaydı (BOA, TD. 998: 261). 1567 yılında sakalık görevini ifa eden kişiye günlük bir akçe, ferraşlık görevini yapan kişiye ise günlük yine 1,5 akçe ödenmekteydi (BOA, TD. 1122: 8). 18. yüzyılda bu her iki görevi de tek personel yapmakta ve sakalık için ayrı, ferraşlık için de ayrı ücret almaktaydı. Mesela 1751 yılında vakfın hem ferraşı hem de sakası olan Seyyid Mustafa ölünce yerine bu görevleri yapmak üzere oğlu Hasan, mütevellî arzıyla atanmış ve ferraşlık görevi için 2, sakalık görevi için de yine 2 akçe olarak toplamda günlük 4 akçe yevmiye kazanmaktaydı (VGMA, 1100: 62).

İmam Abdullah Vakfı'nda görev yapan diğer personel arasında; cami ve zaviyenin bakım ve onarım işlerinden sorumlu mimar, vakfın içerisinde bulunan türbenin hizmetini gören ve bekçiliğini yapan türbedâr ve bir de alemdâr bulunmaktaydı. 1523 yılında mimarlık görevi için ayrılan bir meblağ bulunmazken 1567 yılında mimarlık görevi için günlük 1 akçe, yine aynı yıl tahsis edilen türbedârlık görevi için ise 0,5 akçe yevmiye verilmekteydi (BOA, TD. 1122:8). 1523 yılında vakıfta alemdarlık görevini yapan personele rastlanmazken 1567 yılında bu işi yapan personel 1 akçe yevmiye almaktaydı (BOA, TD. 1122: 8).

1728 yılında vakfın boş olan alemdarlık görevine naib Hasan'ın arzıyla Mehmed Halife isimli kişi getirilmiştir (VGMA, 1139: 3). 1731'de Mehmed Halife, 1 akçe yevmiye ile alemdarlık görevine yeniden atanmıştır (VGMA, 1094: 106).

Vakıfta ayrıca mutfak ve zahire işleriyle ilgilenen personel de bulunmaktaydı. 1523 tarihinde vakfın ambarından sorumlu ambâri, günlük 2 akçe, yemek pişirme ve ekmek yapma işlerinden sorumlu olan tabbah ve habbaz ise 1 akçe almaktaydı (BOA, TD. 998: 261).

8 "Müd", genellikle hububat ve diğer kuru gıdaların ölçümünde kullanılan bir hacim ölçüsüydü. Bu ölçüğün diğer birimlerden karşılığı tarih boyunca hesaplanmış hatta bazen çeşitli ihtilaflara neden olmuştur. Osmanlılarda "müd" yaklaşık 20 İstanbul kilesine denk gelmekteydi (Kallek, 2006: 457-458). Osmanlı Devleti'nin resmi ölçüğü olan İstanbul kilesi, XVI. yüzyılda 25,6589 kg buğday ve un, 23,093 kg arpa alırdı. Bir Amid kilesi, ½ İstanbul kilesine eşitti (Kallek, 2002: 568-569).

Tablo-1: İmam Abdullah Vakfı'na Yapılan Görevlendirmeler (1691-1805)⁹

Vazife	Görevde Bulunanlar	Tarih
Nâzır	Seyyid Hasan	1690
Câbî	Mehmed	1705
Mütevelli	Abdullah	1706
Hatib	Seyyid Kâsım	1706
İmam	Abdurrahim Halife	1728
Meşihat	Osman	1728
Müezzin	Osman	1728
Alemdâr	Mehmed Halife	1728
Duâgû	Derviş Hasan	1728
Muhasebeci	Derviş Hasan	1728
Alemdâr	Mehmed	1731
İmam	Seyyid Kâsım	1731
Müezzin	Osman	1732
İmam	Seyyid Mustafa	1740
Duâgû	Abdullah bin Hacı Osman	1742
Muhasebeci	Abdullah bin Hacı Osman	1742
Duâgû	Abdurrahim Halife	1742
Saka ve Ferrâş	Seyyid Hasan	1751
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1751
Müezzin	Ahmed Halife	1756
Saka ve Ferrâş	Seyyid Hasan	1756
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1756
İmam	Fethullah	1756
Meşihat	Salih Halife	1756
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1758
Müezzin	Ahmed Halife	1759
İmam	Fethullah Halife	1759
Saka ve Ferrâş	Seyyid Hasan	1759
Meşihat	Salih Halife	1760
Katib	Hüseyin b. Seyyid Mehmed	1761
Duâgû	Seyyid Abdurrahman Halife	1762
İmam	Seyyid Abdulkerim Halife	1763
İmam	Seyyid Mustafa Halife	1763
Saka ve Ferrâş	Seyyid Mehmed Halife	1763
Duâgû	Seyyid Abdurrahman	1764
Duâgû	Salih Halife	1764
Duâgû	Seyyid Mehmed	1773
Duâgû	Adulgaffur b. Seyyid Osman	1786
Müezzin	Ahmed	1786
İmam	Mustafa ibn-i Fethullah	1786
Meşihat	Seyyid Hacı Ahmed	1786
Duâgû	Müderrişzâde Seyyid Abdurrahman	1786
Câbî	Seyyid Osman Halife	1805

9 VGMA, 1098: 59, 60; 1139: 3; 1094: 106,107; 1100: 62; 1090:14,15; 1099:68,69; 1084: 22; 1158: 106; 1095: 53; 539: 101.

Sonuç

Hasankeyf Antik Kenti'nde 13. yüzyılda Eyyubi meliki el-Melikü'l Muvahhid Takiyeddin Abdullah tarafından inşa edilen İmam Abdullah Zaviyesi, 1478'de Uzun Hasan'ın oğlu Halil tarafından tamir edilmişti. Bu yapılar topluluğu, İslam Peygamberinin akrabası olan Cafer-i Tayyar'ın oğlu İmam Abdullah'ın yattığına inanılan türbe, avlu ve camiden oluşmaktaydı. Asırlar boyunca Hasankeyf'in girişinde Dicle'nin sol yakasında bir tepe üzerinde bulunan bu yapı, her ne kadar 2012-2013 yılları arasında yapılan konservasyon ve restorasyon çalışmalarıyla sağlamlştırılsa da, 10 Eylül 2018 tarihinde yapımı devam eden İlisu Barajı nedeniyle su altında kalmaması için "Yeni Hasankeyf"teki Arkeopark alanına taşınmıştır. Yapının ahşap işçiliğinin zengin dekorunu yansıtan giriş kapısı ise halen Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin vakıf gelirleri, çeşitli köy ve mezraların mahsulünden, ayrıca şahısların vakfettiğı gayrimenkul ve nakit gelirlerin işletilmesi yöntemiyle sağlanmaktaydı. Gelir kalemlerinin önemli bir kısmını da vakfın içindeki İmam Abdullah'a ait olduğuna inanılan türbeye bırakılan sadakalar oluşturmaktaydı. Toplam gelirin büyük kısmı, vakıfta çalışan görevlilerin ücretlerini ödemek için kullanılmaktaydı. Personel maaşlarının dışında mutfak masrafları da önemli bir gider kalemini oluşturmaktaydı. Vakfın gelir ve gider kalemleri 1523 yılında eşit iken 1567'de giderler artmış, buna rağmen vakfın gelirleri ziyade vermişti. Ancak yüzyılın sonlarına doğru vakfın gelirleri sürekli bir azalma göstermiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında vakıfta çalışan personel sayısı 16 iken yüzyılın ikinci yarısında bu sayı 17'ye çıkmış, ancak yüzyılın sonlarına doğru 15'e düşmüştü.

İmam Abdullah Vakfı'nın çalışanları arasında vakfın idari işlerini yürüten; müteveli, nâzır ve câbi gibi vazifelilerin yanı sıra, halkın dini vecibelerini yerine getirmelerine yardımcı olan ve ibadet ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayan, imam, müezzin, hatib ve duâğû gibi görevliler de mevcuttu. Bunun dışında, vakfın su ihtiyacını karşılamak ve su sevkiyatını sağlamakla görevli olan sakalar ve vakfın temizliğinden sorumlu olan ferraşlar da vakıfta çalışan diğer personeller arasında yer almaktaydı.

Vakıfta yapılan atamalar nadiren padişah fermanıyla gerçekleşirken, çoğunlukla nâib, kadı veya mütevellinin arzlarıyla yapılmaktaydı. Arz sonucunda merkezde hazırlanan beratla atama işlemi gerçekleşmekteydi. Bunun dışında bazı görevliler berâtsiz çalışmakta, bazıları da babalarının eski berâtına (berât-ı atık) göre görevlendirilmekteydi. Böylelikle vakıf çalışanlarının görev intikali babadan oğula geçen bir sistemi oluşturmakta ve vazifeler çoğunlukla evlâdiyet yöntemiyle tasarruf edilmekteydi.

Vakfın işleyişinde görev alan personelin aldıkları ücretlerin miktarı dönemsel olarak değışiklik göstermekle beraber çoğunlukla aynı işi yapanlar eşit miktarda maaş almaktaydı. Bazen müessese içerisinde bir personelin birden fazla görevi icra ettiğı de olurdu. En yüksek ücret, duâğûluk görevi yapan personele verilmekteydi. Duâğûdan sonra en yüksek maaşı alan personel yine vakfın dini işleriyle ilgilenen şeyh, imam ve hatip gibi görevlilerdi.

Hasankeyf'teki vakıfların çoğunun evlatlık vakıf statüsünde olması, tasarruf hakkının babadan oğula geçmesini gerekli kılıyordu. Şehirde, evlatlık vakıfların yanı sıra, cami, zaviye, medrese ve hanlar gibi dini, eğitim ve sosyal amaçla kullanılan vakıflar da mevcuttu. Bu tür vakıflar, Hasankeyf'in sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine katkı sundukları gibi mimari açıdan da zenginleşmesini sağlamaktaydı. İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi de bu yönüyle Hasankeyf'e hem sosyo-ekonomik hem de mimari açıdan büyük kazanç sağlamıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defter Numarası: 539, 1084, 1090, 1094, 1095, 1098, 1099, 1100, 1139, 1158.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri : MM-21, MM-4540, MM-7457, TD-1122.

1.3.Yayımlanmış Olan Arşiv Vesikaları

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I. Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1998.

2.Klasik Kaynaklar

El-Mukaddesi (1906). *Ahsenü't-Tekâsim fî Marifeti'l-Ekalim*. Nşr. M.J. De Goele, Brill.

İbn Havkal. *Suratü'l-Arz*. trc. J.H. Kramers- G. Wiet.

3. Vekâyinâmeler

Hısn-ı Keyfâ Vekâyinâmesi (Müellifi Meçhul) Viyana Milli Kütüphanesi, Mxs 355. (Nüzhetü'n-Nâzır ve Râhetü'l-Hâtır).

4. Araştırma ve İncelemeler

Alkan, Mustafa (2007). Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtları Arşivi. *Vakıflar Dergisi*, (30), 1-34.

Alkan, Mustafa (2010). Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği. *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, (4), I. Kısım, 831-842.

Arik, Oluş (2003). *Hasankeyf Üç Dünyanın Buluştuğu Kent*. İş Bankası Kültür Yayınları.

Aydın, Suavi (2000). *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. Tarih Vakfı Yayınları.

Akgönül, Serdar.- Eliüşük, Mevlüt (2016). Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, (6), 193-227.

Behar, Cem (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbulu'nda Kasap İlyas Mahallesi*. Yapı Kredi Yayınları.

Beyazıt, Yasemin (2013). Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri. *History Studies International Journal of History*, (5/1), 36-69.

Bizbirlik, Alpay (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çakar, Enver (2018). Hurufat Defterlerine göre 18. Yüzyılda Palu. *Vakıflar Dergisi*, (49), 21-41.

Çakar, Eeener-Uzun, C. (2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*. Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Demirtaş, Hasan (2012). Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği. *Vakıflar Dergisi*, 47-92.

- Erkek, Mehmet Salih (2008). Tahrir Defterlerine G6re XVI. Y6zyılda Hasankeyf'in İdari Yapısı. *I. Uluslararası Batman ve evresi Tarihi ve K6lt6r6 Sempozyumu Bildiriler (II)*, 75-86.
- Eroğlu Memiş Őerife. (2013). Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hur6f6t ya da Asker6 R6zname Defterleri ve 6nemi: Kaz6-i Kud6s-i Őerif 6rneği. *Vakıflar Dergisi*, (29), 115-146.
- Erpolat, Mehmet Salih (2008). Tahrir Defterlerindeki Kayıtlara G6re Hasankeyf Sancağı'nda İsk6n ve N6fus. *I. Uluslararası Batman ve evresi Tarihi ve K6lt6r6 Sempozyumu Bildiriler (II)*, 55-73.
- Gabriel, Albert (1940). *Voyages Archeologiques dans la Torquie Orientale*. Paris, E. De. Boccard.
- Genç, Mehmet (2006). N6zır. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (32). 449-450.
- G6y6n, Nejat (1991). *XVI. Y6zyılda Mardin Sancağı*. T6rk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (2007). *XIV-XVII. Y6zyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara, T6rk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, Halil (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (1), Eren Yayıncılık.
- İpşirli, Mehmet (1992). C6b6. *DİA*, (6). 529-530.
- İpşirli, Mehmet (1994). Du6đ6. *DİA*, 541-542.
- Kallek, Cengiz (2002), Kile, *DİA*, 568-571.
- Kallek, Cengiz (2006). M6d. *DİA*, 457-459.
- Kılıcı, Ali (1987). .Hasankeyf Vakıf Eserleri. *Vakıf Haftası Dergisi*, (5), 159-188.
- Kılıç, Orhan (2014). K6rdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası 6zerine Bazı Tespitler (16-18. Y6zyıllar). *Tarihte T6rkler ve K6rtler Sempozyumu Bildiriler*, (1), T6rk Tarih Kurumu Yayınları, 167-212.
- K66kaşcı, Mustafa Sabri (2006). M6ezzin. *DİA*, (31). 491-496.
- Ocak, Ahmet. Yaşar (1978). Zaviyeler: Dini, Sosyal ve K6lt6rel Tarih Açısından Bir Deneme. *Vakıflar Dergisi*, (12), 248-258.
- Oguzoğlu, Yusuf (1997). Hasankeyf. *DİA*, (16). 364-368.
- 6zt6rk, Nazif (2006). M6tevelli. *DİA*, (32). 217-220.
- S6zen, Metin (1981). *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*. T6rkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- 6nal, Mehmet Ali (1989). *XVI. Y6zyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. T6rk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediylıdız, Bahaeddin (2012). Vakıf. *DİA*, (42). 479-486.
- Yıldırım, Ahmet (2004). *Hasankeyf-Gerc6ř ve Yakın evresinin Fiziki Coğrafyası*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara
- Yıldırım, Banu E. (2006). *Hasankeyf İlçe Merkezinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. (Basılmamış Y6ksek Lisans Tezi). Elazığ
- Zengin, Burhan (2001). *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*. İstanbul.

EKLER

1. Resimler

Resim 1: İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin taşıma işleminden önceki konumu.

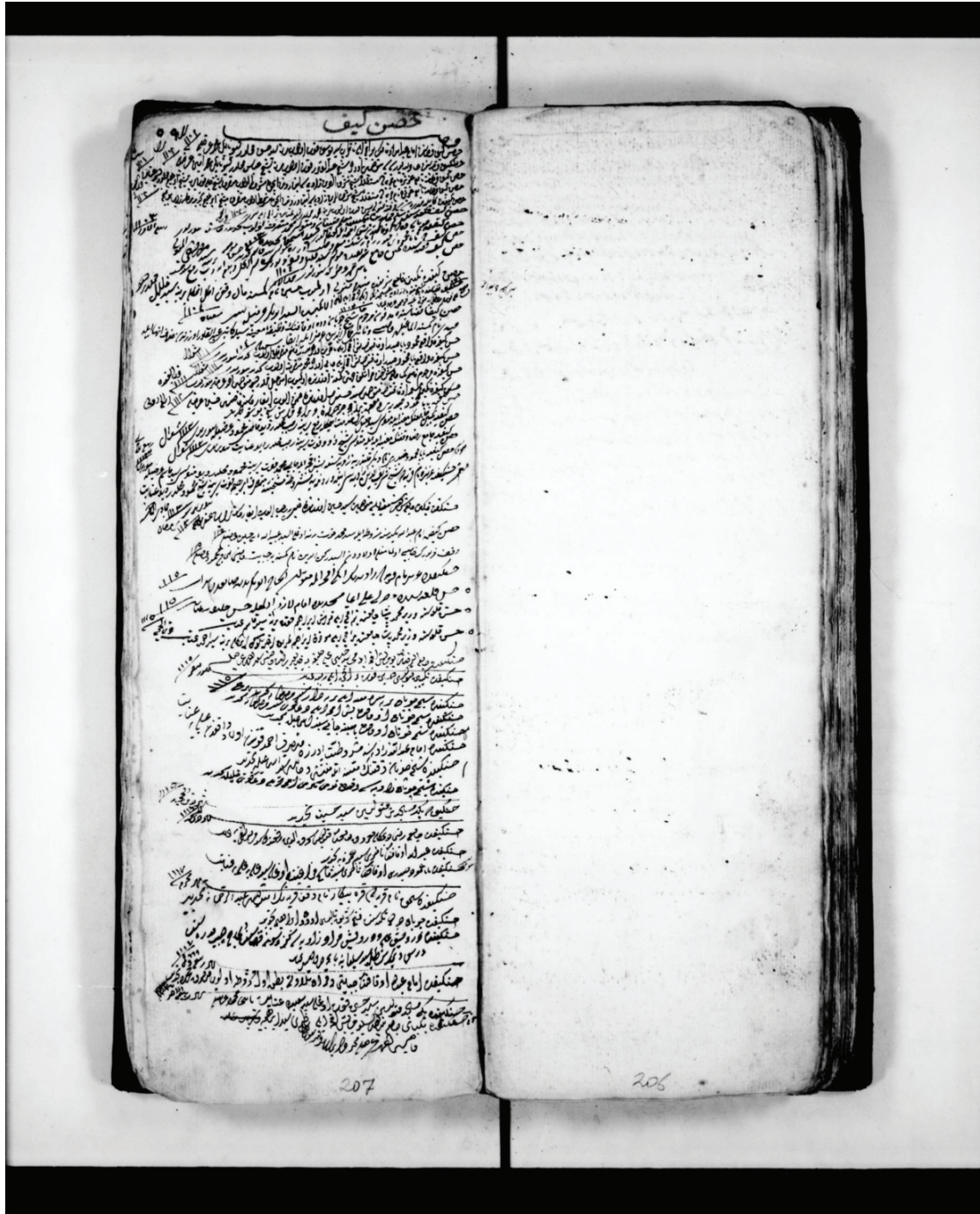

Resim 2: İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin yeni yerine taşınması

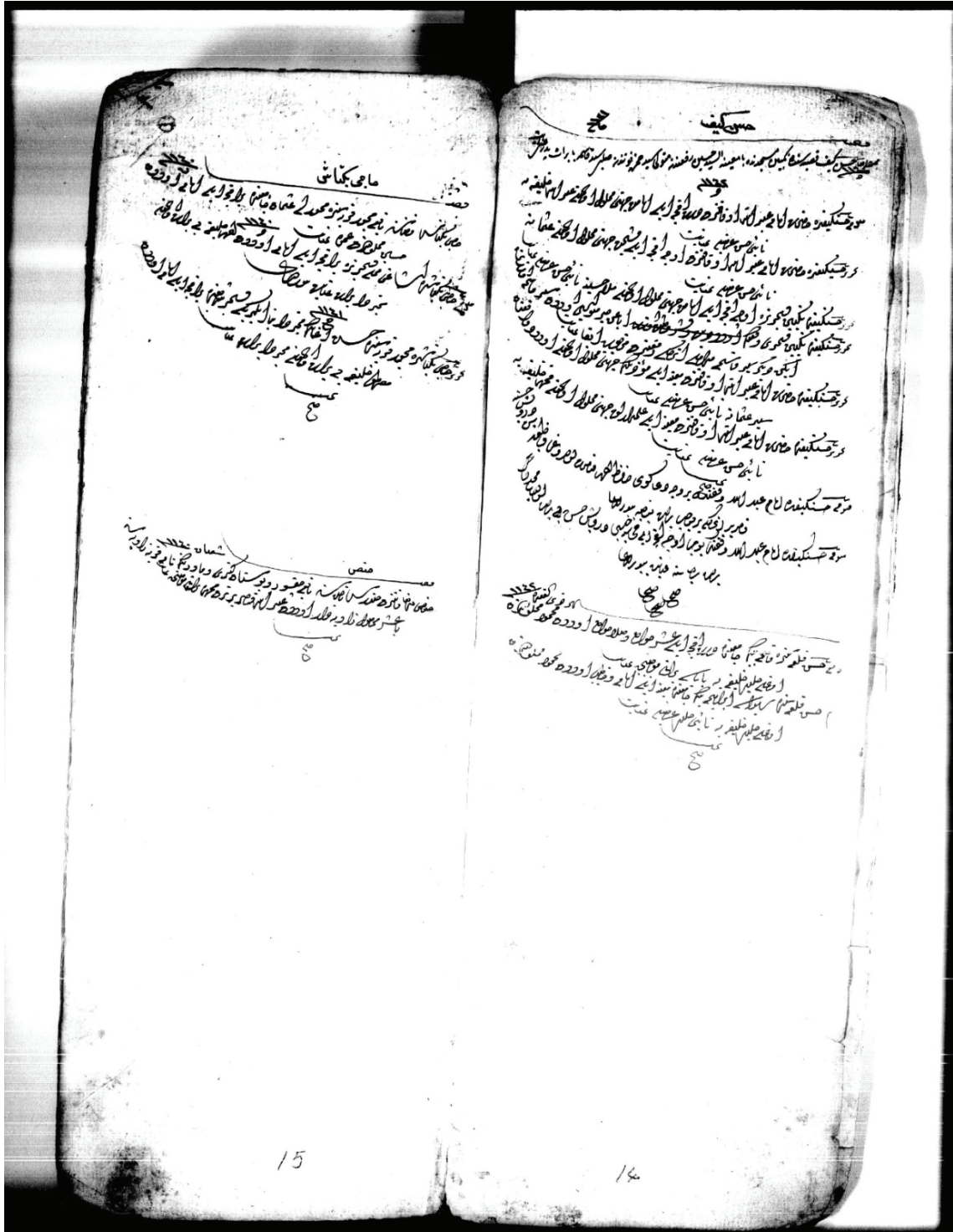

Resim 3: İmam Abdullah Camii ve Zaviyesi'nin Hasankeyf Arkeopark'taki yeni yeri.

2. Belgeler

Belge-1: VGMA, Hurufat Defteri, 1098:59.

Belge-2: VGMA, Hurufat Defteri 1139:3.